

SRPING EN VERTROUW. Lezing voor de Stichting Hospice Groep Haarlem op donderdag 13 september 2007.

N.B. Alleen voor intern gebruik. Veel van wat hieronder staat verdient nog nadere uitwerking.

Jurjen Beumer

1. Pastoraat aan stervende mensen

Hij komt veel in ons Aanloopcentrum en bijna elke week zegt hij tegen mij: 'Jurjen, als ik dood ga wil ik hiernaast in de kerk opgebaard worden en jij moet dan ook "iets" doen.' Ik: 'Natuurlijk doe ik dat Bert als het zover is, waarom wil je dat?' Steevast vertelt hij dan het verhaal, dat hij als klein jongetje aan de hand van zijn moeder op de Nieuwe Groenmarkt langs de kerk liep en dat toen net op dat moment een klein wit kistje de kerk werd binnen gedragen. Tijdens het vertellen vullen zijn ogen zich langzaam met tranen. Hij verloor zijn moeder al jong, zijn bestaan is zwaar - de dood die vaak rechtstreeks dreigt: drank, drugs en ziekte. Is dat witte kinderkistje een stille troost, of is het de hand van zijn moeder waarin hij kon knijpen?

Jullie hier aanwezig zorgen voor mensen die gaan sterven. In de finale van het leven, in die vaak moeilijke eindfase komt het hele geleefde leven op scherp te staan. Hoe zal dat einde zijn, een race tegen de klok - een aftellen van de tijd die rest of een óptellen van zegeningen? Wordt het een gevecht met killer-dood, of zal men in staat zijn tot een langzame overgave? Enorm veel factoren spelen mee in het antwoord op deze vragen en niemand weet hoe het zal gaan, de stervende niet en de helper niet. Hierin iets voorspellen zet de stervende bij voorbaat klem. Ik heb dat wel eens ervaren bij de bekende stervensfasen van Kübler Ross. Als de zorgende vindt dat de stervende deze fasen móét doorlopen - want zo *hoort het* toch te gaan bij mensen die sterven - dan wordt de mens in nood voor wie hij of zij zorgt ondergeschikt gemaakt aan het recept, in dit geval een mooi boek over sterven. Dat is 'dodelijk'. Dit opleggen van hoe iets *moét* kan ook van binnen bij de stervende aanwezig zijn. Mijn lieve, oude oma was een heel gelovige vrouw en een engel voor iedereen om haar heen. Ze werd heel oud, maar toch voerde ze een enorme strijd in haar laatste fase. Ik had dat niet verwacht, want als er iemand was die vredig zou kunnen en mogen inslapen dan was zij het wel. Later heb ik beseft dat het in feite een wrede gedachte is om mensen vast te pinnen op een patroon van sterven dat jij voor hen (misschien onbewust) hebt uitgestippeld. Een tijdje later hoorde ik van mijn moeder dat mijn oma als meisje móést trouwen. Jullie weten wat voor schandaal dat vroeger was. Let wel, dat was in 1910 of zoiets! Zou haar doodstrijd te maken hebben gehad met dat onverwerkte 'schandaal' van vroeger - dat God haar zou straffen of zoiets? Je weet het niet, ons leven heeft een vaak onvoorspelbare grilligheid.

Sterven is een geheim. We cirkelen er in onze gedachten altijd omheen. Ongrijpbaar is de dood. Hij/zij komt wis en zeker, maar een goed gesprek met hem of haar lukt maar weinigen. *Fantasieën* over de dood hebben we genoeg, met evenzovele wensen daarbij. De een hoopt: 'Als het moet dan maar in één keer.' Een ander: 'Geef mij maar een ziekbed, dan kan ik afscheid nemen.' Vervolgens de *angst* bij ons allemaal dat we zonder het te beseffen iets onder de leden hebben, de kanker die al in ons woedt terwijl we nog kerngezond rondlopen. Badend in het zweet kun je soms midden in de nacht wakker worden. Had je in die nare droom een stille afspraak met de dood? Die droom kwam waarschijnlijk omdat je zo geschrokken was van de snelle dood van iemand die je van nabij kent of de dood van een bekend iemand van de tv (prinses Diana, prins Claus, Jos Brink). Rijk of arm, man of vrouw, nog jong of al volwassen, in ieder geval maakt de dood gelijk. Zeer democratisch is de dood, niemand ontsnapt aan 'hem'.

Ik deel deze pastorale bespiegelingen met jullie om te laten zien dat spreken over de dood in feite ook een spreken over het leven is. Een plaats van *hospice* (gastvrijheid) is *altijd* nodig: zorg, aandacht, gedragen worden in liefde. Wie deze zorg ontbeert in het leven gaat naar de dood verlangen als oplossing voor al die ellende. Dan wordt de dood losgeknipt van het leven en wordt het leven zoals het bedoeld is overgeslagen. Veel mensen onder wie wij bij Stem in de Stad mogen werken bevinden zich in dit grijze schemergebied tussen niet-echt-kunnen-leven én een heimelijk verlangen naar de dood. Soms denk ik dat dit ons allemaal wel een beetje aankleeft. Je hoeft echt geen Freud (met zijn theorie over de doodsdrijf) te kennen om dit om je heen te zien en zelf van binnen te voelen. Hospice komt van hospes, d.i. gastvriend(in). Iemand die je uitnodigt om naar jouw *hospitium* te komen: gastenverblijf, herberg, plaats van hoop en leven en rustplaats om te sterven. Het zal je toch maar gebeuren - en het gebeurt! – dat je altijd verlangt hebt naar warmte en aanwezigheid van een naaste en dat je die pas, bijna dood, ervaart in jullie ‘Bijna Thuis Huis.’ Helemaal niet ‘bijna thuis’!, want zij heeft nooit geweten wat een ‘thuis’ was. Ze was thuisloos tot in haar diepste binnenste. Tijdens haar leven ging ze al bijna dood van de eenzaamheid! Die zij lijkt ook op jou en mij, wie is niet bij tijd en wijle thuisloos en eenzaam, ontregeld en landerig, moe en hopeloos. Jij niet? Er ligt m.i. een heel duidelijke relatie tussen ons Aanloopcentrum en jullie Hospicewerk. Op beide plekken leer je het leven en probeer je niet op de loop te gaan voor de dooie dood.

Sterven is een geheim omdat ook het leven een geheim is. Onze biografie, onze leeftijd, is één grote poging om achter dat geheim te komen. Hier ligt m.i. de kracht van de religie, dat zij het aandurft om het geheim open tegemoet te treden, om het dicht te naderen, om het geheim te bevragen en te bekloppen, Ja zelfs, dat ze het waagt om het geheim een Naam te geven door het met een hoofdletter te schrijven, Geheim (Mysterie, God) . De kunst van het sterven (ars moriendi) ligt in één lijn met de ars vivendi (de kunst om te leven). De stervende leert het leven aan de hospice-werkers, die daardoor op hun beurt bij die stervende kunnen zijn met hun levende warmte en aandacht.

2. Tekenen, symbolen, riten en rituelen, mythe.

‘Ik wil niet als een hond onder de grond gestopt worden!’ Het klinkt wat cru, maar het is een veelgehoorde opmerking. ‘Zomaar onder de grond’ of ‘in de oven’ dat is kaal en plat. Mensen houden daar niet van, het past ook niet goed bij mensen. Mensen willen kleur en fleur, franje en versiering. Het dag-dagelijkse leven wordt grijs en grauw als er geen momenten van verheffing in zitten. Het leven op een strakke, vlakke lijn, dat houd je niet vol. Daarom zijn er in de geschiedenis van de mensheid markeerpunten aangebracht, riten en rituelen. Door de eeuwen heen zijn ze ontstaan, vooral in schoot van de religies, maar de laatste decennia ook in seculiere vorm. Met de neergang van de bestaande godsdiensten (die hadden vaak het alleenrecht op de rituelen) is de gevoeligheid voor het ritueel wat weggeëbd uit onze cultuur. Maar de laatste tijd komt het met volle vaart terug, ook in de uitvaartbranche. Mensen vragen/smeken erom: spontaan ontstaan witte marsen bij zinloos geweld, denk aan alles rond de dood van Lady Di, denk aan de bloemen en beeldjes langs de weg op de plek waar mensen verongelukten. Voor mensen zoals jullie, die zich inzetten voor de Hospice-beweging, is het daarom misschien zinvol om iets meer van dichtbij te kijken naar de wereld van het ritueel. Vooral het einde van een mensenleven is omgeven door tekens en symbolen, riten en mythen.

Tekens en symbolen:

‘Een teken is elke vorm, in taal of materie, een woord of een ding, die in ons bewustzijn een bepaalde inhoud oproept. (jyb, denk maar aan een verkeersteken) Een symbool is een teken met een meerwaarde. (jyb, de symbolen van de religies bijvoorbeeld: een kruis is een ding, maar staat voor iets anders, zo ook de halve maan bij de moslims). Elk symbool is een teken, maar niet elk teken een symbool.’

Riten en mythen:

'Een rite (of een ritueel) is een handelen waarin symbolen present worden gesteld. Ritueel handelen is dus symboolhandelen, in woord en gebaar. De rite is de taal van de symbolen en symbolen vormen de bouwstenen van de mythe.

Paul Post, 'Ritualiteit als symboolhandelen.' In: Barnard en Post (red.), *Ritueel bestek. Antropologische kernwoorden van de liturgie*, Zoetermeer 2001, p. 34,35.

Overgangsriten (rites de passage), m.n. geboorte en dood. Met dat laatste hebben jullie te maken in jullie werk. De overgang naar de dood is omljst met vele rituelen. Die kunnen heel sober zijn, zoals in het protestantisme, of heel talrijk zoals bij een katholieke uitvaart. In andere religies zijn weer andere gebruiken, de lijkverbranding bij de Hindoes bijvoorbeeld. Of heel seculier wat ik zag in de Grote Kerk tijdens de (eerste) uitvaartbeurs, niet zo lang geleden. Zijn jullie daar geweest? Allemaal nieuwe symbolieken, zag ik, die variëren op oude thema's. Heel mooie attributen maar ook veel commercie. * We spraken af vandaag ook iets over de rituelen bij dood en begrafenis in de Islam te zeggen. Daar zullen jullie ook steeds meer mee te maken krijgen. Ik deel straks een artikel uit waarin deze riten in de Islam beschreven worden. Misschien is het een goed idee een keer moslim-gelovige uit te nodigen om hier meer over te vertellen.

3. Zuster Dood

Tenslotte, wijzelf en de dood, beter wijzelf en ónze eigen dood. Wie is de verzorger zélf die de stervende bijstaat. Als de dood iets totaal vreemd voor me is, als ik er nooit over nadenk, dan kan ook de stervende zelf een vreemde voor me blijven. Is het mogelijk om 'bevriend te raken met de eigen dood', zoals Franciscus van Assisi (begin 13de eeuw) ons dat leerde?

Iets over het leven van Franciscus: Hij is 44 jaar oud en helemaal aan zijn eind, ook door het lijden aan een ernstige oogziekte. De orde die hij gesticht heeft gaat een andere weg dan hij wil, maar hij kan er niets meer aan veranderen. Hij komt in een crisis, maar komt er doorheen... en dan vat hij zijn hele leven samen in zijn beroemde Zonnelied. In dit lied wordt de dood zijn 'zuster'. Er staat dan:

12 Geloofd zijt Gij, mijn Heer, door onze zuster de lichamelijke dood, waaraan geen levend mens ontsnappen kan.

13 Wee hen die sterven in doodzonde: gelukkig wie zij aantreft in uw allerheiligste wil, want de tweede dood zal hen geen kwaad doen (vgl. Openbaring 2,11; 20,6.14)

Veel zou hierover te zeggen zijn. Franciscus opent een weg voor ons om de dood als vriend(in) te zien i.p.v. als een vijand. Het laatste, de dood als vijand die je jezelf van het lijf moet houden, is dominant in onze doorgemedicaliseerde cultuur. Het eerste, bevriend raken met je eigen dood, is een leerschool voor het leven. Echt ervaringsdeskundig is echter niemand, want nooit is iemand van de andere kant terug gekomen om ons te groeten.

Tot slot:

Ik heb pas op latere leeftijd leren zwemmen. Ik was bang voor het water. Ik had watervrees omdat ik als kind een keer per ongeluk in het diepe bad was terecht gekomen. Proestend en bibberend van de kou hebben ze mij er toen uitgevist. Lange jaren daarna kwam ik niet verder dan pootje baden en hooguit tot mijn middel in het water. Dat was niks voor mij, want ik deed veel aan sport. Ik geneerde me ook tegenover mijn vrienden en probeerde het te verbergen. Ik zat er zelf meer mee dan zij, begreep ik veel later. Totdat ik er zo genoeg van kreeg dat ik niet mee kon doen, en op zoek ging naar een betrouwbare badmeester. Die vond ik. Hij had geduld met me, begreep me, stelde me op mijn gemak en leerde me zwemmen. Langzaam werkten we samen toe naar dat ene grote moment, dat ik van de kant af in het diepe bad durfde te springen. Kopje onder? Ja, kopje onder! Dat was altijd mijn

grote schrik en angst geweest. Maanden gingen voorbij, ik leerde goed zwemmen. Op een avond zei Kees (zijn naam vergeet ik nooit weer) tegen mij. Straks springen we en ik spring met je mee. Houd mijn hand maar vast en je zult merken dat we vanzelf weer boven komen. Ik waagde de sprong, met Kees die mijn hand vast hield. Ik sprong en ik kwam vanzelf boven, eerst nog met Kees, daarna alleen. Kun je leren om te sterven? Spring en vertrouw. God grijpt je hand, je komt vanzelf weer boven. (uit het hoofdstuk 'Sterven, kun je dat leren?' van mijn boek, *De spiritualiteit van het gewone leven. Over veerkracht*, Kampen 2005, p.159.)

Litteratuur:

E. Leclerc, *Symbolen van de Godservaring. Een analyse van het 'Zonnelied' van Franciscus*, Haarlem 1982.

C. Leget, *Ruimte om te sterven. Een weg voor zieken, naasten en zorgverleners*, Tiel 2003.

Haarlem, 13-09-2007

Jurjen Beumer is pastor en directeur van Stem in de Stad te Haarlem